

Списание за наука

„Ново знание“

ISSN 2367-4598 (Online)

Академично издателство „Талант“

*Висше училище по агробизнес и развитие на
регионите - Пловдив*

New Knowledge

Journal of Science

ISSN 2367-4598 (Online)

Academic Publishing House „Talent“

*University of Agribusiness and Rural Development -
Bulgaria*

<http://science.uard.bg>

THE EVOLUTION OF THEORETICAL VIEWS ON THE MARKET COMPETITION

Ognyana Stoichkova

University of agribusiness and rural development, Plovdiv, Bulgaria

Abstract: Research on the problems of the emergence and development of competition in the market is of a permanent nature, as it is intrinsic to any market economy. But these problems are particularly relevant for the Bulgarian economy, where there are sectors of the economy in which some forms of unfair competition are an integral part of the fierce competitive struggle. The timeliness of the topic is exacerbated by the need to incorporate fictitious strategies to combat unfair competition into the theory and practice of strategic management of firms in the country. Research shows that this type of company strategy is still out of the reach of strategic management. Usually research of economists on the competition are aimed primarily to: characterization and assessment of changes in the nature of the competitive struggle, to the types of competitive structures to develop competitive strategies and achieve market success. In order for these studies to be effective, it is important to trace the genesis and evolution of views on the role of competition. This will highlight its forms of manifestation and, what is very important, the results of its manifestation and its impact on individual market participants. On this basis, the problems associated with developing and implementing the business strategies that companies will apply to gain the most benefit from their participation in market competition will be highlighted. The objectives of this study are: to trace the genesis of economists' views regarding the phenomenon „market competition“; to make a critical assessment of the positive and respectively the negative characteristics of the role of the market competition; to outline a clear vision of competition at the beginning of the 21st century in the context of the ongoing global financial crisis in the world.

Keywords: market, competition, evolution.

ЕВОЛЮЦИЯ НА ВЪЗГЛЕДИТЕ ЗА КОНКУРЕНЦИЯТА НА ПАЗАРА

Огняна Стоичкова

Висше училище по агробизнес и развитие на регионите - Пловдив

Резюме: Изследванията на проблемите за появата и развитието на конкуренцията на пазара имат перманентен характер, тъй като тя е вътрешно присъща на всяка пазарна икономика. Но особено актуални са тези проблеми за българската икономика, където съществуват сектори на стопанството, в които отделни форми на нелоялната конкуренция са неотменна част на ожесточената конкурентна борба. Актуалността на темата се задълбочава и от необходимостта фирмените стратегии за борба срещу нелоялната конкуренция да се вградят в теорията и практиката на стратегическото управление на фирмите в страната. Проучванията показват, че у нас все още този вид фирмени стратегии са извън обсега на стратегическия мениджмънт. Обикновено изследванията на икономистите в областта на конкуренцията са насочени преимуществено към: характеризиране и оценка на измененията в характера на конкурентната борба, към типове конкурентни структури, към разработване на конкурентни стратегии и за постигане на пазарен успех. За да имат резултати тези изследвания е важно да се проследи генезисът и еволюцията на възгледите за ролята на конкуренцията. Така ще се открият нейните форми на проявление и което е много важно - резултатите от проявлението и влиянието ѝ върху отделните пазарни участници. На тази база ще се открият проблемите, свързани с разработване и прилагане на бизнес стратегиите, които фирмите да прилагат, за да извлекат най-голяма полза от участието си в пазарната конкуренция. Целите на настоящото изследване са: да се проследи генезисът във възгледите на икономистите по отношение на явлениято „пазарна конкуренция“; да се направи критична оценка на положителните, и съответно на негативните характеристики, за ролята на конкуренцията на пазара; да се очертае ясно виждане за конкуренцията в началото на XXI век в условията на протеклата глобална финансова криза в света.

Ключови думи: пазар, конкуренция, еволюция.

*Природата на икономическата конкуренция
не е „равновесието“,
а постоянното състояние на промяна
Йозеф Шумпетер*

ВЪВЕДЕНИЕ

Конкуренцията е научна категория, неразривно свързана с функционирането на социално-икономическите системи. Тя отразява разнообразното взаимодействие на икономическите агенти, институти и други елементи на тези системи. Трактовките за същността на конкуренцията и представите за нейните функции, разновидности, мащаби и присъствие в икономиката са се развивали заедно с развитието на самите икономически отношения и еволюцията на икономическата наука, която изследва тези отношения. Определящото влияние на теоретичните възгледи за конкуренцията са оказвали и продължават да оказват сменящите се ключови парадигми на икономическото познание. В настоящата публикация се проследява развитието на теоретичните възгледи за пазарната конкуренция в основните икономически школи.

ВЪЗГЛЕДИТЕ НА МЕРКАНТИЛИСТИТЕ ЗА КОНКУРЕНЦИЯТА

Въпреки отсъствието на пълноценна теория за конкуренцията в трудовете на древните мислители отделни аспекти на конкурентното взаимодействие са обект на техните изследвания. В труда си „Политика“ Галес Милетски прави удачен опит да опише създаването на монопол в масложитното производство. Аристотел със своите изводи значително изпреварва времето си. Той справедливо отбелязва: „изгодно в смисъла на натрупване на състояние, ако някой съумее да установи някакъв монопол“ [1, с. 24]. Като разпространява тази мисъл върху сферата на функциониране на държавата, т.е. пренасяйки я от изключително икономическа плоскост в социално-икономическа, Аристотел заключава: „Затога и някои държави, намирайки се в притеснено финансово положение, прибегват до получаване на такъв доход – те установяват монопол на едни или други стоки. Такъв род сведения са полезни и за политическите деятели: много държави, както и семейства, в още по-голяма степен се нуждаят от парични средства и доходи. Намират се такива държавни мъже, цялата дейност на които е насочена към тази цел“ [1, с. 24].

Ако в древността под конкуриращи се икономически агенти традиционно се разбират рабовладелците, то в качеството на такива през Средновековието си съперничат феодалите. Фундаментална икономическа основа на подобни конкурентни взаимодействия както в Древния свят, така и в Средните векове, е собствеността върху характерните за посочените периоди средства за производство. В конкретните исторически условия на различните средновековни държави конкуренцията между феодалите се отличава със съществена специфика.

Идеите на Аристотел за нравственото осъждане на неограниченото обогатяване заради самото богатство [1, с. 22] в течение на векове са оказвали определящо въздействие върху икономическото тълкуване на конкуренцията. Едва с появата на меркантилизма, като първо стройно икономическо учение, започват да се лансират идеите, които често са коренно противоположни на позициите на Аристотел и неговите средновековни последователи. Представителят на зрелия меркантилизъм Томас Ман разглежда външната търговия като „обикновено средство за увеличение на богатствата и парите“ в отличие от такива „ненадеждни средства“ като заграбването на други страни или получаването от тях на дарове [2, с. 3]. В своите трудове той подробно разкрива особеностите на ценообразуването на изнасяните от държавата стоки както в условията на конкуренция, така и в по-предпочитаните от негова гледна точка условия на монопола [2, с. 4]. Пак в трудовете на Томас Ман се отделя място и на методите на неценовата конкуренция, в това число и повишаване на качеството на изнасяните стоки: „И по-добре е ние да положим всички усилия към внимателна и старателна работа, без лъжа, да подобрим нашето сукно и другите промишлени стоки, което ще покачи цената им и ще увеличи тяхното потребление“ [2, с. 5].

Принципиална разлика на позициите на меркантилистите от възгледите на техните предшественици е противопоставянето на изгодата за държавата, получавана от конкурентната борба, срещу изгодата на отделните търговци. Аристотел и неговите последователи отъждествяват благосъстоянието на държавата с благосъстоянието на неговите граждани, опирайки се на постулата за държавата като „общуване, обхващайки всички останали общувания“ [1, с. 4]. Меркантилистите подчертават, че ръстът на доходите на държавата от прилагане на някои методи на конкурентна борба често се съпровожда със спадане на доходите на отделните частни лица. По думите на Томас Ман: „ние открийме, че спадането на цената на едни или други стоки с 25% намалява доходите на отделни лица, но повишава с над 50% износа на тези стоки, което е благо за държавата като цяло“ [2, с. 5].

Така, конкурентната борба според меркантилистите на първо място трябва да удовлетворява интереса на държавата, да осигурява „благо, сила и щастие а страната“ [2, с. 7]. Това дава основание да се заключи, че икономическата мисъл вече на дадения етап разкрива обекта на конкурентната борба, под която се разбира обогатяване на конкуриращите се субекти, и предлага набор от ценови и неценови методи на такава борба, въпреки на отсъствието тогава на подобна терминология. Второ, в рамките на това тълкуване фактически се описват конкурентните взаимодействия между следните групи субекти: между търговците, между държавите, между държавата и търговците, които са и нейни граждани (резиденти). С други думи, меркантилизмът, в много отношения кардинално опровергавайки възгледите на Аристотел, развива предложената от древногръцкия мислител идея за разпространение на представите за поведението на конкуриращия субект върху сферата на функциониране на държавата.

Критиците на меркантилизма отхвърлят примата на паричното натрупване и външната търговия като единствена основа на благосъстоянието на нацията. Представителите на това направление на икономическата мисъл се обръщат към други особености на функциониране на държавата, които те разглеждат като конкурентни предимства в съперничество с други държави. Според Давид Юм, когато една нация в областта на търговията изпреварва друга, то последната трудно може да си върне загубеното – вследствие на по-голямото трудолюбие и по-голяма ловкост на първата, а поради това, че нейните търговци разполагат с по-големи капитали, могат да се задоволят с пропорционално по-малка печалба. Но тези предимства до известна степен се уравнивяват с по-евтиния труд на нацията, която не притежава нито обширна търговия, нито повече злато и сребро. Давид Юм разглежда развитата външна търговия като конкурентно предимство на държавата само в този случай, когато тя се допълва от развита промишленост. Развивайки тази идея Юм идва до извода, че „истинското богатство на страната е в запасите от труд“.

КЛАСИЦИТЕ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ И РАЗВИТИЕ НА ВЪЗГЛЕДИТЕ ЗА КОНКУРЕНЦИЯТА

Мощен стимул за активна разработка на теорията за конкуренцията е възникването и развитието на класическата политическа икономия. Основоположникът на това направление в Англия Уилям Пети стъпва на разбирането, че създаването на богатството на нацията става не в сферата на разпределението и размяната, а в сферата на производството. Той предлага по принудителен начин да се съкрати броят на конкуриращите се във външната и вътрешна търговия търговци.

Като причина за подобно съкращаване У. Пети счита вредата, нанасяна върху благосъстоянието на нацията от страна на търговците, които играят един с друг за сметка на труда на бедняците. Анализирайки монопола, У. Пети го разбира като изключително право на продажба и отделя две основни области за установяване на учредения монопол: едната област е защитата на правата на изобретателите, а втората област е на държавните длъжности. Той твърди, че учредените от държавата длъжности и установените от държавата възнаграждения са аналогични по своята природа на монополите, при което в единия случай става дума за действия и занятия, а в другия – за вещи. В представите на У. Пети монополът – това е своеобразна компенсация за спецификата на дейността в разглежданите области. Така, за изобретателя това е възстановяване на материални и морални загуби, които той може да понесе на етапа на внедряване и разпространение на своето изобретение. За лицата, занимаващи се с държавните длъжности, това е заплащане за високата им квалификация, способности, изобретателност и опит [13, с. 60-62]. У. Пети разширява възгледа на меркантилистите за държавата като субект на конкуренцията със своите резиденти. В качеството на основен метод на такава борба

У. Пети разглежда завладяването от държавата на монополно положение в едни или други сфери на икономиката. Примери за прилагане на този метод по времето на У. Пети са: позицията на държавата като общ касиер за цялата или за по-голямата част от парите в икономиката на страната; позицията на държавата като общ кредитор за банките; позицията на държавата като общ застраховател срещу всички или част от рисковете, като правило свързани с морската търговия; държавният монопол върху производството или продажбата на отделни видове стоки или природни ресурси; държавният монопол върху игралния бизнес и публичните увеселителни мероприятия.

Най-изтъкнатият представител на класическата политическа икономия Адам Смит е автор на мащабно изследване за конкурентните отношения в периода на ранния капитализъм. Разглеждайки конкуренцията за притежаване на ограничено количество от стоката, доставена на пазара, А. Смит допълва представата за обекта на конкурентната борба в сравнение с трактовката, предложена от икономическата мисъл по-рано. Смит тълкува същността на стоката като способност на работника към труд в условията на неговото ограничено предлагане на пазара. Той разглежда и конкурентните отношения не само между субектите (търговци, държава, собственици на мануфактури, земевладелци), но и вътре в групата на работниците, стремящи се най-изгодно да продадат своята способност към труд, между класите на бедните и богатите и т.н. Отбелязвайки отрицателния характер от съществуването на цеховите корпорации и налаганите от тях ограничения, А. Смит изразява становище за разширяване на мащабите на свободната конкуренция.

Втора разновидност на държавното вмешателство в свободните конкурентни отношения в икономиката А. Смит вижда в изкуственото изостряне на конкуренцията в редица професии в сравнение с нейното естествено равнище, което би се установило без такава намеса. Основен инструмент за подобна намеса е финансирането на подготовката на голям брой представители на определени професии за обществена или държавна сметка. Това в крайна сметка води до нарастване на броя на конкуриращите се за едно работно място и за работна заплата и до понижаване на равнището на работната заплата в отрасъла [15, с. 110-111].

Трета разновидност на неблагоприятната намеса на държавата в свободните конкурентни отношения според А. Смит е ограничението насочването на труда и капитала „от едно приложение към друго и от едно място на друго“ [15, с. 113]. Подобни забрани създават и изкуствени предимства за едни отрасли в икономиката, производството, занаятите в сравнение с други, които очевидно са губещи при липсата на възможност да попълват производството с трудови или финансови ресурси. В същото време не твърди, че има абсолютно отсъствие на такова въздействие. Напротив, Смит смята, че при определени случаи държавната намеса е необходимост: „първо задължение на владетеля е да закриля обществото от нашествия от страна на други независими общества; второ, задължението да закриля, доколкото е възможно, всеки човек от обществото от несправедливост или подтисничество от страна на всеки друг член на обществото, задължението да създава и поддържа известни обществени съоръжения и обществени институции, създаването и поддържането на които никога не могат да бъдат в интерес на частно лице“ [15, с. 437]. Адам Смит в най-общ план представя конкуренцията като средство за разрешаване на противоречията между частните и обществените интереси. Според него натискът на пазара направлява егоистичните интереси на хората, като че ли е „невидима ръка“, в социално отговорни пътеки. Така действието на системата на конкуренцията създава от преследващо частни интереси поведение обществено полезни резултати. „Невидимата ръка“ осигурява производство на стоки и услуги, от които обществото се нуждае. Пазарът, който е върхна точка на икономическата свобода, всъщност се оказва най-строгия икономически ръководител.

Приносът на друг известен класик на политическата икономия Давид Рикардо за развитието на теорията за конкуренцията може да се възприеме като по-малко забележим, отколкото приноса на неговия предшественик Адам Смит. На практика този принос е много съществен поради това, че идеите на Д. Рикардо са в основата на аналитичния инструментариум на икономическата наука, посредством който впоследствие и до днес се изследват конкурентните отношения. Неслучайно Д. Рикардо се счита за „първия истински строг икономист-аналитик и фактически изобретател на метода на сравнителната статика“ [3, с. 130].

В труда си „Принципи на политическата икономия“ друг представител на класическата школа Дж. С. Мил твърде подробно осветява въпросите на конкурентните отношения. Конкуренцията се разглежда от него като относително неотдавна установил се принцип, който спомага да се регулират съгласенията с икономически характер, а обичаят – като принцип, оказващ още от древността влияние на всички сделки в икономиката. Според Мил „при господството на частната собственост разделението на продукта е резултат на две определящи сили: на конкуренцията и на обичая“ [12, с. 85]. Дж. С. Мил подчертава преувеличеното според него значение, което неговите съвременници-икономисти придават на конкуренцията. Мил признава значението на теоретичната опора на конкуренцията като на фактор, определящ размерите на рентата, работната заплата, печалбата и цената, и следователно позволяващ да се формулират общи и точни научни принципи, според които тези измерения ще се определят. Той потвърждава, че „би било голямо неразбиране на истинския ход на човешкия живот да се предполага, че конкуренцията оказва такова неограничено влияние“ [12, с. 95]. Като разглежда обичая като „най-могъщия защитник на слабите срещу силните“ [12, с. 104], Дж. С. Мил фактически разкрива неговото действие като едно от ключовите институти за функциониране на икономиката, ориентир в социално-икономическите отношения, своеобразен репер, спрямо който страните в тези отношения определят своето положение. Конкуренцията според Мил не е в състояние да изпълнява тези функции.

Като разкрива връзката между конкуренцията и цената, Дж. С. Мил отбелязва, че цената по-рано попада под влиянието на конкуренцията и в по-голяма степен е изложена на това влияние отколкото рентата. Той разграничава търговията на дребно и на едро според признака – възможност за едновременно съществуване в условията на свободната конкуренция на пазара при няколко (минимум две) цени на една и съща стока. Като изследва тази ситуация на пазара на дребно Дж. С. Мил фактически описва ценовата дискриминация, въпреки че тази категория е въведена в икономическата терминология и подробно изследвана по-късно.

ВЪЗГЛЕДИТЕ НА МАРКСИЧЕСКАТА ПОЛИТИЧЕСКА ИКОНОМИЯ ЗА КОНКУРЕНЦИЯТА

Следващ мощен скок в еволюцията на теоретичните възгледи на конкурентните отношения е обусловен от възникването и развитието на марксистката политическа икономия. В трудовете на основоположниците на марксистката политическа икономия на първи план излизат конкурентните отношения между крупните субекти – монополисти в сферата на промишленото производство в условията на срастването на производството и капитала и формирането на финансовия капитал. Въпросите на конкурентните отношения попадат в сферата на научните интереси на двамата най-изявени представители на марксистката политическа икономия още в ранните етапи на тяхното творчество. В първия си труд по икономика – „Към критиката на политическата икономия“ - Фридрих Енгелс, критикувайки представителите на класическата политическа икономия, ги нарича „по-лоши монополисти отколкото старите меркантилисти“ [8, с. 547]. Енгелс предполага, че в свободната търговия има

само два възможни варианта на развитие: свободата на търговията трябва да доведе от една страна към реставрация на монопола, от друга – към унищожение на частната собственост. Развивайки своята мисъл, Енгелс обозначава самата собственост като „голям основен монопол“. Конкурентите според него представляват „стадо хищни зверове, самопогълщайки се, защото всеки има същия интерес като другия“ [8, с. 550], и включват в себе си такива групи икономически агенти като земевладелците, капиталистите и работниците. Антагонистичното конкурентно противопоставяне се проявява вътре в посочените групи именно поради наличието на представители с еднакви интереси.

Според Карл Маркс всеки частен производител се стреми да бъде конкурентноспособен и да получи по-високи цени за своите изделия, т.е. по-висока печалба. Един от пътищата за това е съобразяването с конюнктурата. Но капиталистите, подтиквани с неумолима сила от закона за стойността, се стремят към успех по още един, по-сигурен път – като намаляват количеството труд при производството на дадени стоки.

К. Маркс, изследвайки действието на закона за стойността, посочва как в жестоката конкурентна борба, в надпреварата за овладяване на пазара неизбежно едни се разоряват, а други забогатяват. С развитието на капитализма неустойливите на конкуренцията на крупните собственици хиляди дребни производители – селяни и занаятчии, губят позиции, разоряват се и попълват редовете на наемните работници. Нещо повече, жертви на конкуренцията стават и много средни промишлени предприятия и стопанства. Така конкурентната борба, породена от действието на закона за стойността, играе ролята на стимул за внедряване на нова техника и технология, за развитие на производителните сили и повишаване производителността на труда. В същото време тя стои в основата на драмата на милиони хора, които са разорени и принудени да попълнят редиците на наемните работници [9, с. 221].

КОНКУРЕНЦИЯТА В ПРЕДСТАВИТЕ НА НЕОКЛАСИЦИТЕ

Специфична методологическа основа на неокласическата школа, в течение на дълъг период, възприемана като мейнстрийм на икономическата наука, обуславя особеността във възгледите на нейните представители за конкуренцията. Опирайки се на абстрактно-логическия, формализиран подход и широко прилагайки математическия инструментариум, неокласическото направление за теорията на конкуренцията я третира как един от елементите на пазарния механизъм извън конкретно-историческите условия на нейното проявление. Тази традиционна за неокласическата парадигма представа за конкуренцията се основава на идеите на Алфред Маршал.

А. Маршал отбелязва своята неудовлетвореност от термина „конкуренция“ като ненапълно подходящ за характеристика на специфичните черти на индустриалния живот на съвременната му епоха. Маршал намира за по-предпочитан термин „свобода на производството и предприемачеството“ („икономическа свобода“), който отразява характерните за търговията и промишлеността през този период голяма самостоятелност, голяма предвидливост, по-трезв и свободен избор на решения [10, с. 63-65]. Подобни позиции изразяват и съвременниците на А. Маршал за конкуренцията, представители на математическата концепция за икономическото равновесие. Като се опитва в рамките на създадения от него затворен математически модел за общото икономическо равновесие да обоснове възможността за съществуване при капитализма на свободната конкуренция на устойчивото равновесие, Леон Валрас доразвива неокласическата парадигма за конкуренцията след А. Маршал. Така Л. Валрас, за разлика от А. Маршал, разглежда устойчивостта на няколко пазара и описва механизма на движение на системата към равновесие на всички тези пазари. Изследването на конкуренцията и абсолютния монопол на А. Маршал е съществено допълнено от

неговите последователи. Като развиват разгледаната от А. Маршал като частен случай ситуация на нарастваща възвръщаемост на фирмата в условията на конкуренция, когато фирмата е монополист на нейния собствен пазар, Джоан Робинсън и Едуард Чембърлейн формулират теорията за несъвършената (монополистическа) конкуренция. При това Робинсън, започвайки от дихотомията „съвършена конкуренция – монопол“ [16, с. 125], разглежда съвършената конкуренция като естествено състояние на пазара. Чембърлейн постъпва точно обратното - под „норма на пазара“ разбира едновременно наличие на пазара на елементи на съвършената конкуренция и на монопол.

Важна форма на подобно взаимодействие между конкуренцията и монопола, според Е. Чембърлейн, е диференциацията на продукта. Благодарение на диференциацията, разбираана като „специфични особености на всяко самостоятелно предприятие, които не могат да бъдат възпроизведени“ [17, с. 173], пазарният агент получава възможност да получи монополен доход, оставайки си при това конкурент. Започвайки от диференциацията на продукта, предлага тризвенна класификация на конкурентните отношения на чиста конкуренция, чист монопол и монополистична конкуренция. Разкрива също така особеностите на ценовите и неценови методи на конкуренцията - „конкурентните практики“. Като разглежда конкуренцията и монопола, Е. Чембърлейн разбира не взаимноизключващи се, а взаимносъществуващи, предполагащи непременно наличие на тези категории. На пазарната система според него са свойствени тенденции както на увеличаване на монополизацията, така и на стимулирането на конкуренцията. Чембърлейн не оставя без внимание и олигопола, който разбира като групов монопол на конкуренти на пазара на диференцирани продукти от един и същи вид.

Водещият представител на неокласическата парадигма в съвременната икономическа наука Майкъл Портър, разглеждайки конкуренцията като водещ фактор на икономическия растеж в развитите държави, не разкрива същността на дадената научна категория в своите разработки. Вместо това той концентрира вниманието си върху научните категории „конкурентоспособност“ и „конкурентни сили“. М. Портър [14, с. 213] отбелязва, че конкуренцията е динамичен, развиващ се процес, непрекъснато променяща се картина, на която се появяват нови стоки, нови пътища за маркетинг, нови производствени процеси и нови пазарни сегменти.

Недостатъците на неокласическата концепция за конкуренцията, в това число игнорирането на процесите на монополизация, извършващи се в реалната действителност, теснотата на моделите и тяхното основаване на често нереалистични предпоставки, обуславят възникването на редица концепции, предлагащи алтернативно тълкуване на същността на конкуренцията и нейните особености.

ДЖ. М. КЕЙНС ЗА РОЛЯТА НА КОНКУРЕНЦИЯТА

Една от подобните концепции е намерила отражение в трудовете на Джон М. Кейнс, методологическата основа на които органично включва в себе си от една страна елементи на субективно-психологическия подход, утилитаризма и функционалния анализ, а от друга – обширен набор от инструменти на макроикономическия анализ, включвайки разнообразни агрегирани показатели.

Критикувайки възгледа за свободната конкуренция като ключов фактор, който поражда „богатството, търговията, машините“ [6, с. 263], основаващ се на *laissez-faire*, Дж. М. Кейнс обръща внимание на фактическото игнориране от ортодоксалните икономисти на издръжките и характера на конкурентната борба [6, с. 271]. Частично опирайки се в своите разсъждения от изявените от Дж. Робинсън противоречия на несъвършената конкуренция, Кейнс достига до извода за необходимостта от държавна намеса в действието на пазарния механизъм с цел тяхното нивелиране и привеждане на икономическата система в състояние на равновесие. Опитвайки се да отстрани

пропуските на съвременната му парадигма на икономическата наука, Дж. М. Кейнс определя „условията, които изискват свободна игра на икономическите сили за това, че тя да може да доведе до реализация на всички потенциални възможности на производството“ [7, с. 454].

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМЪТ И ИЗСЛЕДВАНЕТО НА КОНКУРЕНЦИЯТА

Институционализмът, отличаващ се в по-малка степен по отношение на формализацията на анализа отколкото неокласическото направление, в рамките на различните свои школи предлага принципиално различен набор от инструменти за изследване на конкуренцията. Критикувайки неокласическата парадигма за осланянето на концепцията *homo economicus* и прекаленото увлечение по идеите на равновесието, институционалистите включват неикономическия, социален опит на човечеството, в определяне на ролята на институциите във функционирането на социално-икономическите системи и анализ на самите социално-икономически системи в тяхната еволюция. Торстейн Веблен в „Теория на безделната класа“ [5, с. 367], като разглежда инстинкта за съперничество като един от водещите инстинкти, определящи икономическото поведение на човека, проследява неговото нарастващо значение от инструмент за осигуряване на живота до водещия мотив в икономическото поведение на своите съвременници, проявяващ се най-вече под формата на парично съперничество. Идеите на Т. Веблен позволяват по нов начин да се обясни мотивът на борбата на конкурентите за притежаване на по-голямо богатство, а така също още веднъж да се подчертае значението на конкретно-историческите условия, при които се проявява конкуренцията.

По-нататъшно развитие на функционалния подход към същността на конкуренцията е свързано с трудовете на Фридрих фон Хайек. Той определя конкуренцията като „процедура на откритието“: благодарение на нея на пазара скритото става явно. Хайек счита, че в условията на недостатъчна информация на пазара само конкуренцията „открива“ на предприемача каква стратегия на развитие на предприятието е вярна, какви ресурси и в какво количество са необходими, какво, колко, къде и на кого да продаде. Според него конкуренцията е способна сама да доведе пазара в състояние на равновесие, което се постига при наличие на съответствие между търсенето, паричната маса за поддържане на търсенето и предлагането. Хайек различава конкуренцията като динамичен процес и конкурентното равновесие като статична версия на пазарния модел. Съвършената конкуренция според него е само една от възможните точки на реалния конкурентен процес. Още един предмет на изследване от страна на Хайек е „спонтанният ред“ [18, с. 64-72], който се формира посредством частната собственост, свободата на контрактите и другите механизми на свободния пазар за реализация на конкуренцията.

Представителите на новата институционална икономическа теория под икономическа конкуренция разбират динамико-еволюционния процес на взаимодействие на хората, в рамките на който те се стремят да преследват собствения си интерес, доколкото притежават способността да интернализират разходите и ползите от използването на собствеността. При това цената, за разлика от неокласическата ѝ интерпретация, се разглежда от институционалистите като сигнал за икономическите агенти за относителната ограниченост на ресурсите; на основата на такъв сигнал те са длъжни да получат информация, за да формират своето поведение и координация с поведението на другите участници на пазара. Акцентът на взаимозависимостта и координацията на икономическите агенти с подобен или противоположен интерес по отношение на ограничените ресурси, посочването на трансакционните разходи като фактор, който в голяма степен определя конкурентното поведение на икономическите

агенти, подходът към институционалната основа на поведението на икономическите агенти като към инструмент за трансформация на характеристиките на социално-икономическата система дава възможност да се създаде по-комплексен поглед върху същността на конкурентните отношения и особености на тяхното проявление в икономиката.

Така икономическата мисъл, развивайки се едновременно с усложняващите се конкурентни отношения, разкрива тяхната същност и особености. В същото време нито една от предложените от водещите школи на икономическата мисъл трактовки за конкуренцията не е лишена от недостатъци, пропуски, придаващи повече или по-малко ограниченост в третирането на този важен елемент на пазарното стопанство.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Днес няма спор за значението на конкуренцията като двигател на производството и прогреса. Икономистите са единодушни, че „познаването на конкуренцията дава възможност за предприемане на стратегии за завоюване на избрани сегменти от пазара при пласиране на продуктите и услугите“ [2, с. 224]. В същото време в съвременната икономическа наука отсъстват единни, универсални теоретически и методологически основи на изследванията на явленията и процесите, присъщи на функционирането на социално-икономическите системи. Теорията за конкуренцията в наши дни представлява един еkleктичен набор от подходи. Използвайки тези подходи би могло да се постигне пълноценно изследване на конкуренцията като се съчетаят хармонично предимствата на теорията и методологията на различните школи в икономическата наука, които най-добре отразяват отделните аспекти на съдържанието, формата и тенденциите в еволюцията на конкурентните отношения в съвременната икономика.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Аристотел. Политика / Аристотел; пер. С.А. Жебелев. - М. Директ-Медиа, 2012.
2. Асенова, М. Теоретико-приложни аспекти на стратегическия банков маркетингов мениджмънт, „Авангард принт“, 2013.
3. Блауг, М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг; пер. с англ. – М.: Дело ЛТД, 1994.
4. Вальрас, Л. Элементы чистой политической экономии / Л. Вальрас. – М.: Изограф, 2000.
5. Веблен, Т. Теория праздного класса / Т. Веблен; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1984.
6. Кейнс, Дж. М. Конец laissez-faire / Дж.М. Кейнс // Истоки. Вып. 3. М.: ГУ-ВШЭ, 2001.
7. Кейнс, Д. М. Обща теория на заетостта, лихвата и парите. “Изток-Запад“, 2016.
8. Кръстев, Б. Анализ на финансовата дейност на банките в условията на криза. Издателство „Авангард принт“, Русе, 2012.
9. Маркс, К. Капиталът, т. III, Партиздат, 1979.
10. Маркс, К., „Капиталът“, т. I, Издателство на БКП, София, 1968.
11. Маршалл, А. Принципы экономической науки / А. Маршалл.– М.: Прогресс, 1993.
12. Мен, Т. Меркантилизм. Богатство Англии во внешней торговле, Директ-Медиа, 2008.
13. Мил, Дж. С. Основи на политическата икономия (избрани текстове), сп. “Икономическа мисъл“, бр. 4/1991 г.

14. Петти, В. Экономические и статистические работы. Соцэкгиз, 1940.
15. Портер М., Конкуренция, изд. Вильямс, Москва, 2005.
16. Смит, А., Богатство на народите. С., 1983.
17. Робинсон, Дж., Экономическая теория несовершенной конкуренции. М.: Прогресс, 1986 г.
18. Чемберлин, Э., Теория монополистической конкуренции. М., Экономика, 1996 г.
19. Хайек, Ф. Конкуренцията като процедура на откриване. сп. „Икономическа мисъл“, бр.8 /1991 г.